

Prof. dr. sc. Aleksandar Jakir
23. 06. 2016.

Poštovani i dragi kolegice i kolege,

srdačno Vas pozdravljam u ime Filozofskog fakulteta u Splitu na Međužupanijskom stručnom skupu učitelja i nastavnika povijesti Zadarske, Šibensko-kninske, Splitsko-dalmatinske i Dubrovačko-neretvanske županije na temu **Povijest svakodnevice - perspektive, ograničenja, rezultati!**

Hvala našem g-dinu ravnatelju Sveučilišne knjižnice, mr. Petru Kroli, da nam je i ovaj put velikodušno ustupio ovu lijepu dvoranu u kojoj se, evo, već peti puta zaredom u suorganizaciji našeg Odsjeka za povijest i Agencije za odgoj i obrazovanje održava ovakav međužupanijski stručni skup. Izuzetno mi je drago da je do sada sudjelovalo više stotina učitelja i nastavnika povijesti iz naših četiriju dalmatinskih županija, a osobito valja istaknuti veliki angažman, pomoć i trud naše drage kolegice, više savjetnice za povijest profesorice Lorande Miletić! Hvala naravno od srca i pročelniku našeg Odsjeka za povijest, prof. dr. sc. Josipu Vrandečiću, koji je trenutno na istraživačkom boravku u Njemačkoj, i kolegi doc. dr. sc. Mladenu Domazetu i svim našim kolegicama i kolegama s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu.

Ovakvim sjajnim odzivom, mislim da se ove godine prijavilo čak 175 sudionika, potvrđena je izvrsna suradnja Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu i Agencije za odgoj i obrazovanje. Naša su nastojanja na Fakultetu usmjerena prema tome da budemo na europskoj i svjetskoj razini naše struke, a ovakvi skupovi su najbolji mogući forum i način da putem predavanja i rasprava ostvarimo trajnu povezanost sveučilišta i škola.

Dopustite mi da iskoristim prigodu i da s vama podijelim neka razmišljanja povodom jednog komentara našeg kolege popvjesničara, kojeg sam jutros pročitao u *Slobodnoj Dalmaciji* pod naslovom „Jokićev kurikulum bit će novi birokratski teret školstvu“, i upravo završene Stručne rasprave o Kurikularnoj reformi.

Kurikularna reforma bila je zamišljena kao jedna je od prvih mjera kojom započinje realizacija Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije, a koja je bila zamišljena kao početak smislene, sustavne i korjenite modernizacije hrvatskog obrazovanja. Kako bi predložene promjene mogle odgovoriti na stvarne potrebe obrazovnog sustava, ključan je doprinos svakog dionika obrazovnog sustava. Svrha stručnog savjetovanja je prikupiti kritičke primjedbe i prijedloge, analizirati ih te u skladu s rezultatima rasprave pripremiti izradu drugih inačica prijedloga kurikulumskih dokumenata koji će biti upućeni na javno savjetovanje. U našem kontekstu danas rekao bih par riječi vezano za prijedlog Nacionalnog kurikuluma nastavnog predmeta Povijest.

O prijedlogu kurikula nastave povijesti imali smo prilike pročitati razna očitovanja, a načelno smatram da je dobro i poželjno da se što više znanstvenih institucija i pojedinaca uključilo u raspravu. Čini se nespornim da kurikulum nastave povijesti određuje metodičko-didaktički i sadržajni okvir povijesti kao nastavnog predmeta u osnovnoj i srednjoj školi, a posljedično utječe i na kvalitetu studija povijesti na sveučilištima u Hrvatskoj kao i na status povijesne znanosti u hrvatskom društvu.

Bit ću slobodan ovom prilikom podsjetiti na glavne točke, koje je u stručnoj raspravi iznio naš metodičar na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, doc. dr. sc. Mladenko Domazet, a čime se u potpunosti slažem: Naime, kao zagovornik konceptualnog pristupa u

nastavi povijesti, koji se davno prije reforme zalagao za veću angažiranost učenika i dugoročniji karaktera znanja koji učenici stječu na nastavi povijesti, i kao kolega koji se konstantno zalaže za kvalitetan odnos na relaciji učenik-učitelj u nastavnom procesu, kolega Domkacet je u svom prilogu podsjetio na činjenicu *da konceptualnim okvirima nedvojbeno podižemo i samosvijest kod učenika s obzirom na njihovo aktivno učešće u rezultatima samoga rada*. To mi se čini neobično važnim, pa mi zbog toga dopustite da to ovom prilikom naglasim.

I još bih želio istaknuti, što mi se također čini značajnim, da prijedlog reforme polazi od povećana autonomija učitelja, a uvjeren sam da će se velika većina nastavnika složiti sa konstatacijom da nam u školama *trebaju* kompetetni i samosvjesni nastavnici i općenito što više aktivnog učenja i razvoj kritičkog mišljenja, i što manje učenja napamet bez razumijevanja.

Riječima kolege Domazeta: *kurikularnim pristupom propulzija nastavnog vremena i njegova učinkovitost omogućava učenicima konstruiranje znanja već u procesu učenja*, a što se i meni čini doista hvale vrijednim.

Prijedlog kurikuluma nastave povijesti daje široku lepezu slobode učitelju, međutim, u realizaciji nastavnih sadržaja to naravno može dovesti do neravnoteže između konkretnosti i općenitosti.

Zasigurno odgovornost učitelja za relevantnost učenja postaje još izraženija. Doista je ključno pitanje ujednačavanja kvalitete i suživljavanje ciljeva kurikula na školskoj izvedbenoj razini, a to povlači za sobom dugoročne potrebe i sustavne podrške za edukacijom učitelja na terenu, a tu je odgovornost nas na fakultetima, na sveučilišnim studijima povijesti.

Povjesničari koji se danas na znanstveno utemeljen način bave prošlošću odmakli su se od pukog faktografskog bavljenja kad je riječ o povijesnim događajima i procesima. Danas je gotovo postalo opće mjesto da interpretacija prošlosti ovisi o povijesnoj situaciji i društvu u kojemu autor živi. U svakom slučaju je u velikoj mjeri među povjesničarima današnjice postignut konsenzus oko toga da posao povjesničara više ne može biti u prvom redu puka rekonstrukcija povijesnih činjenica, shvaćena kao čestica prošle zbilje. Koliko god to možda na prvi pogled djelovalo zbunjujuće, i povijesna činjenica nije neponovljiv, nerazdvojiv atom zbilje nego se mora konstruirati po određenim pravilima. Konstrukcija povijesnog pamćenja nije puka reprodukcija prošlog događanja. Ono nije više ili manje objektivan odraz prošlih činjenica, nego *konstrukt* pomoću kojega se prošli (i sadašnji) događaji filtriraju, sređuju, tumače te nanovo interpretiraju. Svakako je potrebno razlikovati slike i predodžbe prošlosti od povijesti kao rezultatu metodičnog istraživanja, a što je trajno usmjerenje Splitskog Odsjeka za povijest.

Nadam se da će vam u tom smislu i današnji skup biti zanimljiv i poticajan.

Još jednom vam želim srdačnu dobrodošlicu, uspješan skup i mnoge poticaje za kritičko razmišljanje i raspravu o temama kojima ćemo se danas baviti!

Aleksandar Jakir

14:00 – 14:45 **Povijest svakodnevice kao izazov pisanja povijesti 20. stoljeća**

Povijest svakodnevice izranja iz socijalne historije – prošlogodišnja tema „Hrvati i Prvi svjetski rat“ - promjene u svakodnevici; Život u rovu / utjecaj rata na svakodnevicu / promjena položaja žena (žene su počele raditi sve “muške” poslove) Prvi svjetski rat je uvelike utjecao na promjene u svakodnevnom životu i to na svim razinama: gospodarskim, socijalnim, kulturnim pa i na promjenu uloga žena.

Split za vrijeme Drugoga svjetskog rata iz perspektive dnevnčkih zapisa

Lujze Janović Wagner

Drugi je svjetski rat bio najrazorniji i po broju žrtava najstrašniji do sada zabilježeni međunarodni sukob u povijesti čovječanstva. 1. rujna 1939. godine, napadom Hitlerove Njemačke na Poljsku, započeo je rat koji se vodio na tri kontinenta i na svim svjetskim oceanima, a u kojemu su naposljetku sudjelovale gotovo sve države koje su tada postojale.¹ Znanstveno utemeljene procjene polaze od toga da je u tom strašnom ratu stradalo više desetaka milijuna ljudi, neki izračuni čak znatno nadmašuju već u biti nepojmljivu i često spominjanu brojku od 50 milijuna žrtava², a na području jugoslavenske države između 1941. i 1945. godine realno je polaziti od toga da je stradalo više od milijun ljudi.³ Doista nije pretjerivanje kad se o tom ratu govori kao o najvećoj katastrofi 20. stoljeća. U Europi ovaj je rat neodvojiv od tzv. „Novog poretka“⁴, koji je bio utemeljen na rasističkoj ideologiji nacizma

---

¹ Nastala literatura na temu Drugi svjetski rat ogromna je, usp. WORLD WAR II BIBLIOGRAPHY, dostupno preko poveznice <https://detroithistorical.org/sites/default/files/pdfs/Bibliography.pdf>; Rolf-Dieter MÜLLER, *Der Zweite Weltkrieg*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2015, bibliografija na str. 161-164; <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8719>, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59137>; <http://proleksis.lzmk.hr/18542/>

² Usp. Michael CLODFELTER, *Warfare and Armed Conflicts – A Statistical Reference to Casualty and Other Figures, 1500–2000*. McFarland & Company, Incorporated Publishers, 2nd Ed. 2002.; usp. <http://www.warchronicle.com/numbers/WWII/deaths.htm> i <http://wars.findthedata.com/1/54/World-War-II>, https://sh.wikipedia.org/wiki/Drugi_svjetski_rat_u_Jugoslaviji#Gubici.

³ Usp. Vladimir ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Globus, Zagreb 1992.

⁴ Usp. Birgit KLETZIN, *Europa aus Rasse und Raum. Die nationalsozialistische Idee der Neuen Ordnung*. Reihe: Region, Nation, Europa Bd. 2, Münster 2000/2002; Michael SALEWSKI, *Europa. Idee und Wirklichkeit in der nationalsozialistischen Weltanschauung und Praxis. U: Otmar Franz (ur.), Europas Mitte*. Musterschmidt, Göttingen 1987, 1991; Richard OVERY et. al. (ur), *Die „Neuordnung“ Europas*. NS-

i na teroru, koji je stvarao *Treći Reich* sa svojim fašističkim saveznicima i satelitima. Rat je iza sebe ostavio tragične posljedice i predmet je do danas mnogobrojnih historiografskih istraživanja i rasprava⁵. U ovom kratkom sintetičkom pregledu biti će riječ o fašističkoj represiji i antifašističkom otporu u Splitu u razdoblju od 1941. do rujna 1943. godine.

Zračnim napadom talijanske avijacije 6. travnja 1941. godine Drugi svjetski rat stigao je u Split. Trajat će sve do konačnog oslobođenja grada 26. listopada 1944. godine. Toga dana je crvenim slovima na prvoj stranici lista *Slobodna Dalmacija* osvanuo naslov: „OSLOBODJEN JE SPLIT ponos hrvatske Dalmacije“. U prethodne tri i pol godine grad je teško stradao. Dana 3. lipnja 1944. godine pogođen je savezničkom bombardiranjem kad je ubijeno 227 civila te nepoznat broj vojnika. Tom prilikom srušeni su cijeli dijelovi grada, a najteže je stradala gradska luka, predgrađe Lučac, područje Pazara i brodogradilište.⁶ Nakon sloma i okupacije Kraljevine Jugoslavije, tzv. „Rimski ugovori“⁷ o određivanju granica između Nezavisne Države Hrvatske (u ugovoru pod „službenim“ nazivom Kraljevina Hrvatska) i Mussolinijeve Italije od 18. svibnja 1941. predviđali su da i „*grad Split uključivši predgrađa*“ bude dijelom fašističke Italije, kao sjedište jedne od triju *prefektura* unutar provincije pod nazivom *Governatorato di Dalmazia* (Governatorat za Dalmaciju) pod pokrajinskom upravom (*Governo della Dalmazia*) sa sjedištem u Zadru.⁸ Toga proljeća 1941. godine za stanovnike te

---

Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten. Metropol, Berlin 1997.; Mark MAZOWER, *Hitler's Empire: Nazi Rule in Occupied Europe* Allen Lane 2008, 2009 by Penguin Books, prijevod na njemački jezik: *Hitlers Imperium. Europa unter der Herrschaft des Nationalsozialismus.* Übers. Martin Richter. C. H. Beck, München 2009.

⁵ Usp. Nikica BARIĆ, *Ustaše na Jadranu: uprava Nezavisne Države Hrvatske jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012.; Francesco CACCAMO/Luciano MONZALI (ur): *L'occupazione italiana della Jugoslavia (1941-1943)*, Firenze 2008; Europapress holding: Novi Liber, 2008.; Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest.* Novi liber, Zagreb, 2013.; Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi.* Zagreb: Naklada Ljevak: Hrvatski institut za povijest, 2001.; Bogdan KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše.* Zagreb: Globus, 1978.; ISTI, *NDH između Hitlera i Mussolinija.* Zagreb: Globus, 1986.; Sibe KVESIĆ, *Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi.* Zagreb: Lykos, 1960.; Miroslav ĆURIN (ur.), *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945.* Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1981.; usp. dokumente i knjige o Drugom svjetskom ratu na teritoriji Jugoslavije i povezanim zbivanjima dostupni putem <http://www.znaci.net/>

⁶ Usp. Duško KEČKEMET, *Prošlost Splita*, Marjan tisak, Split, 2002., 236.

⁷ Aleksandar JAKIR, *Rimski ugovori između NDH i Italije.* U: Rimski ugovori : Kraljevina Italija, Kraljevina Hrvatska (NDH), 18. svibnja 1941. priredili Marin KUŽMIĆ/Boris VUŠKOVIĆ - Split: Udruga antifašista i antifašističkih boraca grada Splita, 2016., 24-53.

⁸ Dobar prikaz najvažnijih zbivanja za vrijeme talijanske okupacije Splita i protagonista talijanske okupacije grada za vrijeme Drugoga svjetskoga rata kod Marin PELAČIĆ, *Split za vrijeme talijanske okupacije (1941.-1943.).* Izdanje Udruge antifašista i antifašističkih boraca grada Splita, Split 2012. Posebna pozornost usmjerena

Splitske prefektуре (ca. 130.000), u kojoj se provodila bezobzirna talijanizacija, započelo je zasigurno najtraumatičnije razdoblje 20. stoljeća.

Raspoloživi izvori jasno govore o tome da je većina Splićana u svim fazama ratne kataklizme pokazala trajno antifašističko opredjeljenje o čemu svjedoči i veliki broj poginulih boraca i žrtava fašističkog terora u Drugom svjetskom ratu koji su rođeni u Splitu. U knjizi „*Antifašistički Split. Ratna kronika 1941.-1945.*”⁹, koja donosi detaljnu kronologiju zbivanja u gradu Splitu za vrijeme rata, u predgovoru naslovljenom “Homerski dani Splita grada”, nalazimo podatak da je “od 40-ak tisuća njegovih stanovnika 18.000 građana aktivno surađivalo u NOP-u (Narodnooslobodilačkom pokretu, nap. A.J.) Od toga je naoružano 12.500 boraca, a kroz splitske zatvore-mučilišta iz grada i okolice prošlo je više od 15.000 rodoljuba”¹⁰. U masovnost otpora doista teško da može biti osnovane sumnje.

Ogromna je, i doima se teško pregledna, količina i raznovrsnost izvora koja svjedoči o ratnim splitskim godinama, od intimnih zapisa i sjećanja pojedinaca, preko službene i polu-službene građe raznorazne provenijencije i publicističkih tekstova do arhivskih vrela.¹¹

---

je političkom ustroju grada od travnja 1941. do rujna 1943. godine te procesu sustavne dekroatizacije, odnosno talijanizacije i fašizacije grada.

⁹ Usp. *Antifašistički Split. Ratna kronika 1941.-1945.* Priredili: Marin KUZMIĆ (glavni urednik) Udruga antifašističkih boraca i antifašista grada Splita, Split 2010., pojedina poglavlja uredili Lovre REIĆ i Goran KOTUR (ožujak-lipanj 1941.), Goran KOTUR (srpanj-prosinac 1941.), Vlasta VIŠIĆ (siječanj-lipanj 1942.), Gordana TUDOR (srpanj-prosinac 1942.), Vjekoslav VIDJAK (siječanj-lipanj 1943.), Goran KOTUR (srpanj-rujan 1943.), Vjekoslav VIDJAK (listopad 1943-svibanj 1945.). Zbog laka dostupnost ove knjige (čijem tekstu se u digitalnom obliku može pristupiti preko <http://www.ratnakronikasplita.com/>), i vrlo ograničenog prostora ovoga pregleda, ovdje se neće iznositi kronologija događaja.

¹⁰ Isto, XIII.

¹¹ U prilogu Igor GRAOVAC, *Pregled sudjelovanja pojedinih grupa stanovništva Splita u NOB-u i socijalističkoj revoluciji 1941. godine*, u: ĆURIN (ur.), Split, 361-376 još je početkom 1980ih godine konstatirano da je istraživanje o sudjelovanju pojedinih društvenih slojeva „naprosto zanemareno“, a to se do danas nije, na žalost promijenilo. Vojni aspekt puno je bolje dokumnetiran, usp. 1. dalmatinska proleterska brigada: popis boraca iz Dalmacije. U: *Dalmatinci u Prvoj proleterskoj brigadi. Zbornik sjećanja i popis boraca iz Dalmacije* (Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije 1982).; 1. dalmatinska proleterska brigada: pregled komandira i komesara, spisak boraca. U: Mirko NOVOVIĆ, Stevan PETKOVIĆ, *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada* (Beograd: Vojnoizdavački zavod 1986).; 2. dalmatinska proleterska brigada: popis boraca (autor: Marijan ŽULJAN). U: *Druga dalmatinska proleterska brigada* (Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije 1982).; 4. dalmatinska (splitska) brigada: popis boraca. U: Mate ŠALOV, *Četvrta dalmatinska (splitska) brigada* (Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije 1980).; 6. dalmatinska udarna brigada: spisak komandnog kadra i poginulih boraca; Danilo DAMJANOVIĆ, *Šesta dalmatinska udarna brigada* (Beograd: Vojnoizdavački zavod 1969).; Vinko BRNAIĆA (ur.), *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941 – 1945.* knjiga. 1. Split: Institut za istraživanje Radničkog pokreta Dalmacije, 1981./Knjiga 2. 1982./ knjiga. 4. 1983./knjiga. 10. 1986.; Miloš KRSTIĆ. *Zbornik dokumenta i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom XII. Dokumenti jedinica, komandi i ustanova Kraljevine Italije.* knj.1. Beograd: Vojnoistorijski institut JNA, 1969.; Fabijan TRGO (ur.), *Zbornik dokumenta i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom IX. Dokumenti organizacija Komunističke Partije.* knjiga 1. Beograd: Vojnoistorijski institut JNA, 1961.

U nedavno (ponovno) otkrivenom i u digitalnom obliku objavljenom dnevniku¹² jednog od glavnih ideologa nacionalsocijalizma, Alfreda Rosenberga¹³, potvrđuje se u ciničnim formulacijama autora dnevnika, koje su posvećene operaciji instaliranja marionetske vlade u Zagrebu (kojeg Rosenberg, naravno, naziva Agram) u travnju 1941., odnos i namjere nacionalsocijalističkog režima prema ovom dijelu Europe. Zločinačka politika Hitlerove Njemačke i njenih satelita za vrijeme rata na ovom području u znanstvenoj literaturi dobro je opisana i opće poznata.¹⁴

O tome, pak, što je rat značio za Split i Dalmaciju saznajemo iz jednog drugog dnevnika. Radi se o dnevniku Lujze Janović-Wagner, istaknute medicinske djelatnice u međuratnom razdoblju i jedne od organizatorica medicinskog sestrinstva u Hrvatskoj. Ona svoj dnevnik započinje u Splitu, u koji se doselila u jesen 1940. godine, riječima: “I tako smo 18. V. 1941. godine doživjeli ponovno da su Hrvati tražili tuđeg gospodara. (...) Mi smo baš pred sedam mjeseci doselili iz Zagreba i sada sjedimo u Spalato, Italija. Raspoloženje je ispod ništice – kod nas u kući, na ulici, u gradu čitavom, pa i u okolici”. Svoj posljednji zapis završava uoči Božića 1944. godine, nekoliko tjedana prije smrti.

Lujza Janović-Wagner kraj rata i oslobođenje nije dočekala. Međutim, čitajući njena zapažanja odmah uočavamo da su ti dnevnički zapisi u obliku pisama mlađem bratu Vlatku i supruhu Špiri, u kojima opisuje svoje doživljaje ratnih dana, ne samo štivo kroz koje upoznajemo jednu izuzetnu ženu koju su neki nazivali hrvatskom Florence Nightingale, nego

---

¹² Faksimil teksta Rosenbergova dnevnika i transkript dostupni putem poveznica <https://www.ushmm.org/information/exhibitions/online-features/special-focus/the-alfred-rosenberg-diary> odn. <http://collections.ushmm.org/view/2001.62.14>; usp. također Robert K. WITTMAN/David KINNEY, *The Devil's Diary: Alfred Rosenberg and the Stolen Secrets of the Third Reich* Hardcover – Deckle Edge, 2016; Jürgen MATTHÄUS/Frank BAJOH, *The Political Diary of Alfred Rosenberg and the Onset of the Holocaust* (Documenting Life and Destruction: Holocaust Sources in Context). Rowman & Littlefield Publishers 2015.

¹³ Usp. Eduard GUGENBERGER, *Boten der Apokalypse. Visionäre des Dritten Reichs*. Wien 2002; Ernst PIPER, *Alfred Rosenberg. Hitlers Chefideologe*. München 2005; <http://www.britannica.com/biography/Alfred-Rosenberg>.

¹⁴ Usp. Navedenu literaturu u Aleksandar JAKIR, *Die 7. SS-Freiwilligen-Gebirgs-Division „Prinz Eugen“ in Dalmatien* (7. dobrovoljačka SS divizija „Prinz Eugen“ u Dalmaciji). U: Ingo LOOSE/ Burkhard OLSCHOWSKY (ur.): *Nationalsozialismus und Regionalbewusstsein im östlichen Europa. Ideologie – Machtausbau – Beharrung*. München-Berlin 2016, Band 3 [National Socialism and Regional Awareness in Eastern Europe: Ideology, Power Struggle, and Inertia] Ed. by Olschowsky, Burkhard / Loose, DE GRUYTER OLDENBOURG 2016, 369-386 kao i ove novije radove: Alexander KORB, *Im Schatten des Weltkriegs. Massengewalt der Ustaša gegen Serben, Juden und Roma in Kroatien 1941–1945*, Hamburg 2013., ISTI, *Understanding Ustaša Violence*, u: *Journal of Genocide Research*, 12 (2010), 1–18; ISTI, *Nation-building and mass violence: The Independent State of Croatia, 1941–45*, u: Jonathan C. FRIEDMAN (ur.), *The Routledge History of the Holocaust*, New York 2011, 291-302.

i nadasve koristan povijesni izvor za to razdoblje hrvatske povijesti.¹⁵ U obilju izvora od posebne su važnosti autentična svjedočenja o danima rata koji nam govore o ljudskoj svakodnevnici u tom vremenu.

Priređivačica dnevnika, Snježana Grković-Janović, Lujzina kćer, u svom predgovoru s punim pravom ističe da je danas malo pisaca dnevnika, ali da postoji obilje memoara koji se pišu *nakon* što su događaji postali sjećanje. A sjećanje je, među ostalim, izloženo zaboravu, i uvijek možemo (i moramo) postaviti pitanje koliko je vjerodostojno. Vezano za Lujzin dnevnik, priređivačica ističe: “Čitatelj će se uvjeriti da ona ima žarku želju svjedočiti svoju istinu o događajima. Čini nam se kao da čujemo vlastitim ušima i vidimo vlastitim očima zvukove i slike koje je ona slušala i gledala 1941., 1942., 1943. i 1944. godine.”¹⁶

U ratu koji je započeo 6. travnja 1941. napadom nacističke Njemačke i fašističke Italije na Kraljevinu Jugoslaviju, koja je za desetak dana kapitulirala, tj. već 17. travnja, dijelove Kraljevine Jugoslavije okupirale su njemačka, talijanska, bugarska i mađarska vojska. Uz okupaciju uspostavljeni su kvislinški režimi u Hrvatskoj (pod Antom Pavelićem) i u Srbiji (pod Milanom Nedićem). Dolaskom talijanske vlasti 1941. u Split Lujza započinje svoj Dnevnik, ispisujući prvu od 265 stranica u debeloj trgovačkoj knjizi tvrdog poveza u koju je njen otac do svoje smrti bio zapisivao troškove podizanja, odgoja, školovanja, izlazaka svoje djece. „Lujzin dnevnik“ pruža nam uvida kako je ova mlada žena, medicinska sestra koja je stekla široku naobrazbu i govorila više stranih jezika na kojima je i bilježila svoje dnevničke zapise, a koju je rat zatekao sa njezinom djecom u Splitu i na Braču, proživljavala tu opću tragediju Svjetskog rata u Dalmaciji. Zapisi svjedoče o ljudskim sudbinama te o tome kako su se obični ljudi nosili u tim preteškim vremenima s izazovima rata. Radi se o autentičnom svjedočanstvu o jednom vremenu, a možemo ga iščitati i kao obavijest o neuljepšanim

---

¹⁵ Usp. Snježana GRKOVIĆ-JANOVIĆ, *Lujzin dnevnik – Dnevnički zapisi Lujze Janović-Wagner iz Drugog svjetskog rata, srednja europa*, Zagreb 2008., 25. Lujza Janović-Wagner došla je u Split 1940. godine nakon mnogih godina aktivnog sestrinskog rada s mužem (dr. Špirom Janovićem) i djecom iz Zagreba. Tu je dočekala početak rata, a kasnije seli s obitelji na Brač u obiteljsku kuću Janovića u Sumartinu na Braču. U ljeto 1944. godine vratila se s djecom u Zagreb (supruga nije vidjela od 1943. kada je otišao s partizanima na Vis), ali ni u roditeljskom domu nije pronašla mir, jer su je pratili zbog povezanosti s partizanima. Tjedan dana nakon 38. rođendana od ustaškog Redarstva dobiva poziv da se javi „radi saslušanja“. 5 dana provodi u zatvorskoj ćeliji sa još dvije učiteljice i jednom služavkom, a šesti dan puštena je bez ikakvog ispitivanja. No, vratila se kući zaražena pjegavim tifusom, i umrla je 17. 02. 1945. godine.

¹⁶ ISTO, 16. Tvrdnja da su dnevnici koji nastaju bez distance uglavnom bliže istini, čini mi se stoji, jer pisac dnevnika obično nema puno vremena za dotjerivanje i interpretacije, i pokušava svjedočiti svoju istinu o događajima koje opisuje. To pogotovo važi za vođenje dnevnika u ratnim uvjetima u kojima je Lujza Janović-Wagner pisala svoje zabilješke, a njena tragična smrt prije završetka rata današnjem čitatelju omogućuju upoznavanje perspektive autorice koja je bilježila svoje dojmove pod utiskom događaja i bez znanja o tome kako će rat završiti.

osjećajima, nazorima i perspektivama u određenom povijesnom trenutku. Čitajući „Lujzin dnevnik“ snažan utisak ostavlja spoznaja da njena istina o ljudima o kojima zapisuje svoja razmišljanja često nije ni crna ni bijela. Naime, ne susrećemo heroje, idealizirane borce za slobodu (kako ih se prečesto glorificirajući prikazivalo u socijalističkom razdoblju nakon 1945.), a i među njemačkim dočasniciima i običnim vojnicima, koji se spominju u dnevniku, možemo prepoznati ljude, kadkad i dobre i suosjećajne. Tako je opisan i slučaj njemačkog narednika Willya Brabanta, komandanta Sumartina na Braču, koji je pokušavao hraniti i liječiti civile i štititi uhićene, i zbog toga bio kažnjavan od svojih nadređenih, što se, dakako, ne uklapa u pojednostavljene predodžbe i narative. I za partizane, koje Lujza naziva i doživljava kao „naše“, ona se ne libi zapisivati ljutite, gorke opomene i kritike zbog nekih njihovih nerazumnih i nepotrebno okrutnih djela. Sredinom veljače 1944. godine zapisuje kako se „bunila zbog neopravdanih i nepravednih poruka iz šume“, i nastavlja: „Morala sam braniti sebe od Nijemaca kao i od poganih jezika žena kod nas i u Selcima.“ No, prijatelje je birala prema njihovim ljudskim kvalitetama i djelima ne gledajući na odoru koji mnogi nisu dobrovoljno izabrali, naglašavajući „da si ne dam nipošto i nikako skućiti moju ličnu slobodu i da si biram društvo tamo gdje hoću i koga hoću. Moj rad pak (kao medicinska sestra, nap. A.J.) pokazuje tko sam i što sam.“ Pod datumom 20. siječnja 1944. Lujza zapisuje: Rat je u Sumartinu. Ono što smo htjele izbjeći, nismo, evo, niti ovdje mogli.“

Njezini dnevnički zapisi potresno svjedoče o ljudskoj patnji u vrtlogu rata; nalazimo precizna zapažanja, „kako je sve tužno i strašno i ružno“, a pitanje, kako je zabilježila, „naše i njihovo“, misleći pri tom na svoje sumještane u Sumartinu kojima je kao medicinska sestra pomagala ali misleći pri tom i na mnoge njemačke vojnike, koje je upoznala na Braču, glasi: „Zar ne može bit drukčije?“ U liku autorice dnevnika ali i mnogih koji su u njemu opisani, potvrđuje da se i pod najtežim uvjetima, kad je naizgled sve „tužno i strašno i ružno“ moglo ostati čovjekom. Životni krug Lujze Janović-Wagner zatvorio se u dvorani zgrade Škole narodnog zdravlja u Zagrebu gdje je započela svoj sestrinski rad i gdje su joj u veljači 1945. godine suradnici i medicinske sestre odali posljednju počast.

Kako takva zapažanja, kako život i smrt autorice uklopiti u našu predodžbu o ratu? Nedvojbeno su o, takoreći, svim temama vezanima za Drugi svjetski rat od 1945. pa naovamo napisane biblioteke, a literatura nastala prošlih desetljeća o povijesnim zbivanjima i problemima vezanim za povijest i prošlost ovog dijela Evrope pruža nam širok spektar mogućih interpretacija. Opće je poznato da se interpretacije i metode povijesnog istraživanja s vremenom mijenjaju. Svaki reflektirani pristup mora voditi računa o primijenjenoj

historiografskoj metodi u cilju dobivanja validnih znanstvenih rezultata. Svjedočanstva su uvijek dragocjen izvor, ali ne smijemo zaboraviti na nužno subjektivan karakter te vrste izvora. Puno je svjedočanstava različitih vrsta otpora koje su Splićani i Splićanke pružali za vrijeme talijanske i njemačke okupacije. Ako danas i raspravljamo o dvo- ili višeznačnosti antifašizma, kao opreci fašizmu i nacionalsocijalizmu kao najgorim režimima u ljudskoj povijesti, moramo se istovremeno i zapitati što je u ondašnjim uvjetima rata i okupacije bila alternative borbi protiv i pobjedi nad nacističom Njemačkom i ostalim fašističkim državama?

S druge strane čini se besmislenim negiranje činjenice da je oslobođenja svijeta od jedva zamisliva naci-fašističkoga barbarstva istovremeno značilo savezništvo i sa totalitarnom staljinističkom diktaturom i s onima koji su u njoj gledali svoj politički uzor i ideal, i koji su u ime revolucije i diktature proletarijata bili spremni upotrijebiti sva sredstva (a žrtve nisu žalili) da do revolucije i dođe. Nije li utemeljeno primijetiti, kao što to čine neki povjesničari, da antifašizam nije samostojeća ideja upravo zato što je bio pokret “protiv” i da su ideju antifašizma podržavali ljudi raznih svjetonazora i uvjerenja: liberali i konzervativci, socijalisti i komunisti, anarhisti i katolici? Sve to možemo prepoznati i na mikrorazini, na primjeru Splita, kao što na lokalnoj razini, razumije se, nije bilo samo antifašista nego i simpatizera pa i nekih gorljivih pristaša fašizma.

Antifašizam u svojim je počecima povezan s otporom liberalnih intelektualaca poput Benedetta Crocea i Giovannija Amendole protiv Mussolinijeva režima. Jedan od istaknutih antifašista u tom smislu bio je i Splićanin Bogdan Radica čije je antifašističko djelovanje tijekom drugog Svjetskog rata u SAD-u premalo poznato, a upravo on je igrao važnu ulogu u pridobivanju američke javnosti u procesu promjene američke politike prema narodnooslobodilačkom pokretu pod vodstvom Josipa Broza Tita.¹⁷ Antifašizam u praksi nakon talijanske okupacije Splita i Dalmacije 1941. godine imao je više oblika.

U svemu nipošto ne bismo trebali zaboraviti što su ideologija i praksa fašizma i nacionalsocijalizma značili, pa tako i u Splitu za vrijeme okupacije, a otpor protiv zločinačke takve ideologije i prakse sa strane onih hrabrih žena i muškarca koji su se oduprli kad je nacistička Njemačka ovladala gotovo cijelom kontinentalnom Europom, i kad nije bilo

---

¹⁷ Usp. Bogdan RADICA, *Agonija Evrope: razgovori i susreti*, Geca Kon, Beograd, 1940., (hrv. izd., *Agonija Europe: razgovori i susreti*, Disput, Zagreb, 2006.); Stevo ĐURAŠKOVIĆ, *Zaboravljeni hrvatski kozmopolit Bogdan Radica*. U: Igor GRAOVAC (ur.), *Dijalog povjesničara-istoričara* 10/1 Zaklada Friedrich Ebert i Zajednica izdavača Dijalog, Zagreb 2008., 307-327.

izvjesno kako će se ta borba završiti, nedvojbeno zaslužuje da bude istaknut kao glavna značajka tih ratnih godina.

Bespoštedni rat koji se vodio na području bivše Kraljevine Jugoslavije bio je višeslojan i uključivao je mnoge aktere.¹⁸ Po nekim procjenama Dalmacija je do kraja rata dala čak 120.000 partizanskih boraca (što, dakako, uključuje i mobilizirane borce nakon pada Italije u rujnu 1943.).

Valja se prisjetiti kad su 22. lipnja 1941., na dan napada Hitlerove Njemačke na Sovjetski Savez sa ciljem osvajanja “životnog prostora na istoku” (*Lebensraum im Osten*), kad je pokrenuta zastrašujuća vojna sila od oko 3,8 milijuna ljudi, u šumi Žabno (Brezovici) pokraj Siska formiran Prvi sisački partizanski odred sa 79 boraca pod zapovjednikom člana KPH Vladom Janićem Capom. Taj odred bio je prvi takav organiziran način pružanja oružanog otpora u Europi.

Uspjeh partizanskog pokreta u Splitu i Dalmaciji možemo tumačiti kao posljedicu nemilosrdnog odnosa okupacijskih režima prema civilnom stanovništvu, a popularnosti NOB-a sigurno je i doprinijelo široko rašireno siromaštvo i neumorno isticanje demokratskih parola i federalnog načela u organizaciji buduće Jugoslavije, što se mnogima učinilo privlačnim, kao i inzistiranje antifašističkog pokreta, što je posebnu ulogu igralo u Splitu, na beskompromisnoj borbi protiv talijanskog iredentizma.

U tumačenju kompleksnih i tragičnih zbivanja Drugog svjetskog rata u nastavi, izvori koji govore o svakodnevnici, kao što je dnevnik Lujze Janović Wagner, svakako mogu biti od velike koristi.

---

¹⁸ Usp. Jozo TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945.: okupacija i kolaboracija*, Europapress holding: Novi Liber, Zagreb 2010.